

oproep tot natievorming in een 'nieuw' zuid-afrika: de rol van de afrikaanse pers

johannes d. froneman en arnold s. de beer

INLEIDING (1)

Zuid-Afrika maakt een periode mee van fundamentele politieke en sociale transformaties. Duidelijke bewijzen van deze veranderingen zijn het aanvaarden van een nieuwe, niet-rationale grondwet en de eerste, met succes verlopen democratische verkiezingen in april 1994 (2) (Esterhuyse, 1994:19).

Onlosmakelijk verbonden met dit proces (we zijn immers nog maar aan het begin van een nieuw hoofdstuk in de voortdurende strijd voor echte democratie en politieke verdraagzaamheid) zijn politiek bloedvergieten en intimidatie aan de ene kant (Kockott, 1990; Mathiane, 1991; Qwelane, 1994; Smith, 1992), en oproepen tot vrede en natievorming aan de andere kant (b.v. De Beer, 1992). Deze laatste worden tot op een bepaalde hoogte gesymboliseerd door de veel besproken vorming van een regering van nationale eenheid na de verkiezingen.

Gevoelens voor natievorming waren ook duidelijk aanwezig in de vraag naar, en de daaropvolgende aanstelling van, een nieuw bestuur voor de Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie (SAUK), de openbare omroep, die decennia lang haast een monopolie had op radio- en televisieuitzendingen. In de voorbije maanden hield het bestuur toezicht op een aantal belangrijke redactionele aanstellingen van vroegere opposanten tegen het apartheidsregime, alsook op andere veranderingen bedoeld om de rol van de SAUK als *nationale* omroep te versterken (SABC Annual Report, 1993/1994; Froneman, 1993a).

De SAUK krijgt langzaam aan een nieuw uitzicht, hetgeen ook kan worden afgeleid uit de verschuiving weg van de soms Afrikaner en meestal

blank-gerichte programmering op de belangrijkste tv-kanalen. (De SAUK heeft nog steeds radiostations die zich tot alle zwarte taalgroepen richten.) Wat er ook nog allemaal gedaan moet worden - en een en ander kan nog jaren duren -, de SAUK is al een betekenisvolle actor geworden in het natievormingsproces, dat *onder andere* voorgesteld wordt door de nieuwe, zwarte bestuursvoorzitster, Dr. Ivy Matsepe-Casaburri (De Beer, 1994:51-52):

Members of the Board showed with a strong consensus that they want to overcome the problems of the past that are haunting the Board. A common idea of shared values and a mission for the SABC developed within the ranks of the new SABC Board. National unity, reconciliation and a healing process are important objectives for the new Board.

De media in het algemeen en de dagbladen in het bijzonder, die in grote mate in handen zijn van het blanke establishment (Diederichs, 1993), bevragen hun eigen rol in het nieuwe stelsel. Vooral de Engelstalige pers heeft zich, niettegenstaande de kritiek op het feit dat ze leeft van het 'blanke kapitaal van de mijnindustrie' (Hachten en Giffard, 1984), altijd gericht naar zwarte lezers, die dan ook de meerderheid van de lezers uitmaken van deze zogenaamde 'blanke bladen'. Er zijn duidelijke stappen genomen om de redactionele staf een afspiegeling te laten zijn van het lezersprofiel. Dit werd kracht bijgezet door de verkoop van een meerderheidsaandeel van het meest verkochte dagblad van het land, *Sowetan*, aan een nieuw opgerichte, door zwarten gecontroleerde vennootschap (*Sake-Beeld*, 26-1-1994), evenals door de verkoop van een aandeel van 31% van de Argus Group aan de Ierse Independent Newspapers groep (*The Star*, 10-2-1994). Deze laatste stap mag dan nog niet zoveel betekenen op dit moment, hij kan wel wijzen op een bijkomende barst in de vroegere monolitische controle van de Anglo-American/Johannesburg Consolidated Investments (JCI) over de Engelstalige pers van het land. (De Afrikaanse uitgevergigant Nasionale Pers heeft er vroeger al op gewezen dat het zich - als de tijd rijp is - van het groeiende zwarte zondagsblad *City Press* zal ontdoen (*Sake-Beeld*, 18-8-1993).)

De vraag blijft of een gediversifieerde, levendige pers zal floreren in het zogenaamde 'nieuwe Zuid-Afrika', niet alleen economisch gezien, maar meer bepaald in het licht van de druk op de bladen om hun (voor sommige traditionele) kritische rol af te zwakken (Steyn, 1994). Sommigen verkiezen hoe dan ook een meer 'positieve', ontwikkelings-gerichte 'natievormende' en 'patriottische' journalistieke stijl voor het 'nieuwe'

Zuid-Afrika boven de vele kritiek en het populaire vermaak (De Beer, 1989; De Beer en Steyn, 1993a; Froneman, 1993b).

In dit artikel wordt de vrij bijzondere positie van de Afrikaanse pers min of meer in detail behandeld. Enkele van de relevante vragen zijn: Zal deze pers overleven, en zo ja, in welke vorm? Kan de Afrikaanse pers, d.w.z. de pers die de apartheid hielp definiëren en uitvoeren, hopen dat ze de kans krijgt een constructieve - zelfs kritische - rol (Froneman en De Beer, 1993) te spelen in het verrijzende Zuid-Afrika? Kan het nieuwe Zuid-Afrika een echte democratie worden genoemd als de pers van het establishment (de Afrikaanse pers inbegrepen) gedwongen wordt een door de staat opgelegd 'natievormingsprogramma' en een daarmee gepaard gaande ontwikkelings-journalistiek te steunen?

Om een antwoord te vinden op deze en andere daarmee verbonden vragen, zullen we kort moeten ingaan op de vroegere en huidige rol van de Afrikaanse pers. Nog belangrijker: we zullen ook een vraagteken moeten zetten achter de waarde van de verschillende noties van *natievorming*. Tenslotte zullen we aangeven welk politiek paradigma en welk media-beleid het best een constructieve rol van de pers in zijn geheel en van de Afrikaanse pers in het bijzonder mogelijk maken.

PERSSYSTEMEN

Zuid-Afrika heeft vier grote persgroepen: de Afrikaanse groepen Nasionale Pers en Perskor, en de Engelstalige groepen Argus en Times Media. Samen publiceren ze 17 dagbladen, 5 zondagsbladen en een groot aantal streek- en stadsbladen. Zuid-Afrika heeft het grootste aantal geregistreerde publikaties in Afrika (meer dan 5.000), waaronder een aantal gespecialiseerde uitgaven (Diederichs, 1993:71,86). Maar de Zuidafrikaanse pers is heel wat meer gevarieerd dan het bovenstaande suggereert en is de laatste jaren opmerkelijk veranderd. Bijvoorbeeld: de hervormingen sinds februari 1990 hebben de positie van de linkse, *alternatieve* pers systematisch verzwakt (Diederichs, 1993:85; Tomaselli en Louw, 1991:222-226), wat *onder andere* de recente sluiting van het Afrikaanse alternatieve tijdschrift *Vrye Weekblad* tot gevolg had, vooral omwille van het stopzetten van de buitenlandse financiële hulp (Harber, 1994:8).

Gezien de omvang van de pers in Zuid-Afrika, kan men het belang van de Afrikaanse pers in twijfel trekken: zij telt slechts 3 dagbladen (*Die*

Burger - oplage 95.000, *Beeld* - 120.000 en *Die Volksblad* - 27.000) en 1 zondagsblad (*Rapport* - 430.000). Enkele jaren geleden, vóór onder meer de groei van de tv-reclamebestedingen haar tol had geëist, waren er nog acht Afrikaanse dagbladen (zie Froneman, 1993c).

Het belang van de dominerende Afrikaanse groep, Nasionale Pers, mag nochtans niet worden onderschat. Binnen de Zuidafrikaanse context is de Nasionale Pers *de* uitgeversgigant. Ze is tevens uitgever van een aantal grote Engelstalige tijdschriften en eigenaar van enkele populaire publikaties gericht op zwarte lezers, en heeft bovendien een aantal grote Engelse boekenuitgeverijen overgenomen (Diederichs, 1993; *Sake-Beeld*, 2-3-1994:7). Wegens deze dominantie (in het bijzonder op het gebied van de Afrikaanse dagbladen en, redactioneel, ook wat betreft *Rapport*) zal veel van wat in dit artikel wordt gezegd over de 'Afrikaanse pers', betrekking hebben op Nasionale Pers. En gezien de bijzondere historische relatie tussen enerzijds de huidige regering van de Nasionale Party, die vertegenwoordigd is in de nieuwe regering van nationale eenheid (Owen, 1994), en anderzijds de Nasionale Pers (De Beer en Steyn, 1993b), verdienen deze dagbladen van naderbij bekeken te worden.

Terwijl de meeste lezers van Afrikaanse dagbladen waarschijnlijk geneigd zijn de Nasionale Party te steunen, zal hun houding tegenover de nieuwe regering veranderen, afhankelijk tot op zekere hoogte van wat de nieuwsbladen *na een bepaalde tijd* zullen schrijven (Owen, 1994:16). Om een en ander in een juist daglicht te plaatsen, gaan we kort in op de mythe van de machtige pers/media.

DE MYTHE VAN DE MACHTIGE MEDIA

Op het einde van de jaren '80 hadden de media van Zuid-Afrika af te rekenen met strenge beperkingen vanwege de staat op de vrije stroom van informatie binnen het land en ook buiten de landsgrenzen (Burns, 1990a:155; Burns, 1990b; Woods, 1991). De Media Noodregulaties werden opgeheven op 3 februari 1990, onmiddellijk na de aankondigingen van president F.W. de Klerk betreffende de politieke toekomst van het land. Vanaf dan werden ook een aantal andere voorschriften die betrekking hadden op de media, ingetrokken (De Beer, 1993; Streek, 1994). Dit heeft de pers in Zuid-Afrika waarschijnlijk vrijer gemaakt dan gelijk waar in Afrika en even vrij als in vele westerse landen.

Waarom werden de media in het verleden zo sterk aan banden gelegd? Met het oog op de toekomst is een antwoord op deze vraag belangrijk. Politiek gezien, zouden een aantal voor de hand liggende verklaringen kunnen worden gegeven, maar in de huidige discussie zouden we erop willen wijzen dat de macht die aan de media werd toegeschreven, een hoofdoorzaak was van de obsessie van de nationale staat/regering om de media in toom te houden. We zouden bovendien naar voren willen brengen dat de macht van de nieuwsbladen om politieke standpunten te veranderen en tot politieke actie aan te zetten (geweld inbegrepen) in het verleden over het algemeen overschat werd (De Beer, 1993).

In de lijn van de oude opvatting 'dat nieuwsbladen *veel macht* bezitten om de ideeën en acties van hun talrijke lezers te beïnvloeden' (zie De Fleur en Dennis, 1991:487) geldt de *algemene overtuiging* waarschijnlijk (nog steeds) dat de steun van de pers vereist is om de steun aan de regering van nationale eenheid in de toekomstige stormachtige dagen te verzekeren, wat een bepaald soort van steriele 'ontwikkelings'-journalistiek noodzakelijk maakt.

Terwijl we enerzijds het idee verwerpen dat de pers in staat is de uitslag van de verkiezingen te bepalen (het ANC behaalde een grote overwinning bij de eerste democratische verkiezingen zonder perssteun van enig belang), is het anderzijds ook duidelijk dat de rol en de invloed van de pers niet in eenvoudige electorale termen kunnen worden begrepen. De Afrikaanse nieuwsbladen hebben bijvoorbeeld jaren een belangrijke rol gespeeld in het bevorderen van de culturele (en ontwikkelings-)belangen van de Afrikaners (Beukes, 1992). Onlangs hebben ze opnieuw het onderwerp van de Afrikaanse taal aangesneden, een gevoelskwestie die het laatst op de voorgrond stond in de eerste helft van deze eeuw, toen het nationalisme van de Afrikaners een zaak van overleven was (Beukes, 1992).

Academische theorieën over de effecten van de pers zijn opvallend gewijzigd in een periode van 60 jaar: van de 'magic bullet'-theorie over de theorieën van de selectieve invloed naar de opvatting dat invloeden van massacommunicatie niet alleen selectief, maar ook vrij beperkt zijn (De Fleur en Dennis, 1991:556).

De laatste jaren werden er een aantal theorieën over de lange termijn- en indirecte invloeden van de media geponoerd. Een opmerkelijk en verhelderend voorbeeld is de theorie van de *accumulatie van minimale effecten* van De Fleur en Dennis (1991:560-565), die postuleert dat de media

de oriëntering en de actie van mensen op lange termijn helpen veranderen door zich herhaaldelijk op een bepaalde zaak te concentreren en door relatief consequent te zijn in het naar voren brengen van een min of meer uniforme interpretatie.

Het belang van deze theorie voor het begrijpen van de potentiële macht van de Zuidafrikaanse pers in de delicate post-verkiezingsperiode is duidelijk. Als de Zuidafrikaanse nieuwsbladen, zoals in het verleden de Afrikaanse nieuwsbladen, bakens van democratische consistentie vis-à-vis een officiële politiek van 'gedwongen nationale eenheid' zouden kunnen worden, zouden ze best een belangrijke rol kunnen gaan spelen.

DE ROL VAN DE AFRIKAANSE PERS

Wat de macht van de Afrikaanse pers in het verleden ook was, het politieke spel is zo sterk veranderd dat ze tevreden zal moeten zijn met een tanende invloed in de nationale politiek (De Beer en Steyn, 1993b). Door dit te stellen, gaan we niet in tegen onze stelling dat de Afrikaanse pers nog altijd een belangrijke rol kan spelen. Wat we nodig hebben, zijn realistische concepten over het verleden en over de rol van de pers in het algemeen en van de Afrikaanse pers in het bijzonder in de onmiddellijke toekomst.

Hoe zal de Afrikaanse pers dan reageren? Of pertinenter: wat zullen haar opties zijn? ANC-voorzitter en huidige president Nelson Mandela (1991:175) verklaarde het volgende over de kwestie van de rol van de pers in het algemeen:

We cannot overemphasize the great store we set by a vigorous and free press in the democratic South Africa we hope to create... We regard a press that has the courage to speak its mind, without fear or favour, as essential in keeping the public vigilant and alert to any attempt on the part of government to abuse its powers.

Deze verklaring verwijst naar de voortzetting van een vrije, levendige pers, *zij het* in een meer representatieve vorm en structuur, zoals later werd voorgesteld door Mandela (1991:175; zie ook Mandela, 1994). Niettemin zijn er nog steeds twee scenario's mogelijk. Beide zullen direct bepaald worden door het mediabeleid en de algemene ethiek van de nieuwe regering, zoniet op korte, dan toch op langere termijn (zie

Ecquid Novi, 13(1) alsook Giffard, De Beer en Steyn, 1994 voor een uiteenzetting over het mediabeleid van de grote politieke groepen).

Scenario Een (korte termijn)

In dit scenario kiest de toekomstige Zuidafrikaanse regering, in alle oprechtheid, zoals in vele andere Afrikaanse landen, voor een *zachte versie* van het ontwikkelings- (d.w.z. *natievormings-*)model voor de media. Dit impliceert 'a basic devotion to economic, political, cultural and social development as a primary national task' (De Beer, 1989:154; zie ook McQuail, 1983:119-121).

Het *lijkt* erop dat dit systeem, niettegenstaande zijn autoritaire wortels, de mogelijkheid blijft bieden aan de Afrikaanse pers om een betekenisvolle (zij het geherdefinieerde) politieke en culturele rol te blijven spelen in het Zuid-Afrika van na de apartheid (De Beer, 1992).

Scenario Twee (middellange tot lange termijn)

In het tweede scenario zou de nieuwe, democratisch verkozen regering kunnen kiezen voor een totalitair 'natievormend' persmodel, zwakjes vermomd als een 'ontwikkelings'-model (Capraro, 1994:11). Een 'vergelings'-actie, d.w.z. repressieve maatregelen bedoeld om de sterkte van de 'pers van het blanke establishment' (Argus en Times Media, Nasionale Pers en Perskor) te reduceren, zou te zijner tijd kunnen volgen, vooral wanneer de regering er niet in slaagt aan de extreem hoge verwachtingen te voldoen en zondebokken nodig heeft om radicale politieke groeperingen zoals het Pan Africanist Congres (PAC) en de Afrikaanse Weerstands beweging (AWB) in bedwang te houden (zie *Beeld*, 1-3-1994:10). Deze maatregelen zullen hoogstwaarschijnlijk genomen worden in het licht van de bezorgdheid dat een

... situation in which a handful of immensely wealthy newspapers magnets gain a monopoly or even undue influence over a disproportionate large segment of the news and views available to the people as a whole is as bad for journalism as for democracy (Woods, 1991:185).

Deze (imminente) actie zou op haar beurt kunnen leiden tot een nog sterkere kritiek van de pers op de regering (zie ook Owen, 1993:24; Steyn, 1994:11), een woordenoorlog ontketenen, en uiteindelijk de persvrijheid de kop indrukken 'in naam van het nationale belang'. Het zou de pers van het 'establishment' (de Afrikaanse pers inbegrepen) zoals we

die nu kennen, dodelijk kunnen treffen en zelfs vernietigen. De pers zal nog maar eens een voorbeeld van Afrika's 'tragische geschiedenis van onderdrukking' worden (Agyemang, 1971; Barton, 1979; De Klerk, 1990:232; Hachten, 1971; Meldrum, 1990).

Het volstaat te zeggen dat dit scenario de *mogelijkheid* schept voor de opkomst van een ondergrondse Afrikaanse verzetspers, niet verschillend van het Bosnische ochtendblad *Oslo-bodjenje* (Jackson en Traynor, 1993), maar zonder enige garantie dat de Afrikaanse verzetspers dezelfde toewijding aan coëxistentie en tolerante multi-etniciteit van het Bosnische blad zal vertonen (3). De illegale uitzendingen van de rechtse Radio Pretoria in 1993-1994 kunnen ook een voorproefje zijn van wat nog komt. We moeten onthouden dat rechtse Afrikaner groepen er herhaaldelijk voor hebben gewaarschuwd dat het negeren van hun nationalistische idealen wel eens zou kunnen leiden tot een verzetsstrijd met guerillatechnieken zoals in Europa. De bomaanslagen in landelijke gebieden van Transvaal en de Vrijstaat-provincies in 1994 hebben aangetoond dat de rechtervleugel bereid en in staat is geweld te gebruiken. Clandestien publiceren en uitzenden mag op lange termijn misschien moeilijker zijn, maar niet onmogelijk.

Verskillende pogingen om de Zuidafrikaanse media te overhalen of zelfs te dwingen tot een natievormingscampagne onder het mom van ontwikkelingsjournalistiek, maakt nu een discussie noodzakelijk over de rol die de nieuwsbladen kunnen spelen in het proces dat algemeen bekend staat als 'natievorming'. Dit zal worden gedaan tegen de achtergrond van de analyse van het concept 'natievorming' door de Zuidafrikaanse filosoof Johan Degenaar (1987). Zoals zal worden aangetoond, ontdekt Degenaar (1987) het begrip 'natievorming' van zijn glanzend vernisje, en ontmaskert hij het als de zoveelste uiting van een bepaald soort van nationalisme. Wij zouden willen stellen dat de Zuidafrikanen deze kritiek serieus moeten nemen, omdat ze duidelijk directe gevolgen heeft voor de inspanningen tot natievorming onder het voorwendsel een ontwikkelingsmodel aan te moedigen. Dit model is nog steeds erg populair in Afrika (Hooyberg, 1993:32), dikwijls met verschrikkelijke gevolgen voor de democratie.

EEN ANALYSE VAN 'NATIEVORMING'

Volgens Degenaar (1987:2) kunnen verschillende betekenissen van het woord *natie* worden onderscheiden, al naargelang de context. Twee basisbetekenissen (met varianten) worden gehanteerd:

'Natie Een'

Hier refereert het concept van natie aan de congruentie tussen (homogene of etnische) cultuur en politieke macht, tussen het volk en de staat. De benadering zou *onder meer* kunnen leiden naar een *multi-natie* thesis (nl. dat elk *volk* een eigen staat zou moeten hebben, d.w.z. *volksstaten* of thuislanden), een *twee-naties* thesis (nl. dat Zuid-Afrika zou kunnen worden omschreven als een natie waarin een (overwegend) zwarte, socialistische gemeenschap en een (overwegend) blanke, kapitalistische gemeenschap tegenover elkaar staan), en de *één-natie* thesis (nl. dat de Unie van Zuid-Afrika bedoeld is om een Blanke natie te creëren, zoals generaal J.C. Smuts zei, of het idee, soms voorgesteld door het Pan Africanist Congress, dat Afrika voor de Afrikanen is, zonder de blanken).

Dit zou onvermijdelijk leiden tot extreme vormen van nationalisme, zoals blijkt uit de oproep van PAC-aanhangers die 'one bullet, one settler' scanderen of uit de veelzeggende oproep om journalisten te doden (hoofd-artikel, *The Citizen*, 1-3-1994:6; hoofdartikel, *Beeld*, 11-3-1994:10).

Het idee van 'Natie Een' is volgens ons niet aanvaardbaar in het licht van Degenaaars (1987) kritiek op dit model met zijn imperialistisch geloof in één bepaalde cultuur boven alle andere.

'Natie Twee'

De term natie zou ook kunnen worden gebruikt in een multi-culturele context waarin de natie wordt gevormd door een gemeenschappelijke loyaliteit aan een *transcendente* factor - een transcendente 'nationale' cultuur. Degenaar haalt het volgende aan als 'kandidaten voor het transcendente':

- een gemeenschappelijke cultuur door de dominante groep naar voren geschoven voor politieke doeleinden;
- een universele cultuur van modernisering waarvan wordt aangenomen dat ze in staat is afzonderlijke etnische aanspraken te depolitiseren;

- een klassenloze maatschappij, die de conflictueuze natuur van etniciteit overstijgt; en
- een grondwet, gezamenlijk aangenomen door alle groepen.

Het ligt voor de hand dat *cultuur* hier anders functioneert dan in het geval van 'Natie Een', of zoals Degenaar (1987:7) uitlegt:

The notion of Nation Two, although based on the definition of the congruence of culture and power, introduces a broader concept of culture which transcends the limiting concept of the culture of an ethnic community. It is assumed that this transcendent culture can produce a transcendent nation.

De *gemeenschappelijke cultuur*-visie houdt in dat de gemeenschappelijke cultuur de concurrerende culturen overstijgt. Een nieuwe natie wordt zo opgebouwd op basis van een gemeenschappelijke cultuur. Dit benadert de kern van een natievormend proces zoals het wordt verdedigd door velen in Zuid-Afrika.

Degenaar (1987) duidt evenwel de volgende problematische vragen aan:

- Wat is de aard van de 'gemeenschappelijke cultuur' en wie beslist wat ze inhoudt/zou moeten inhouden?
- In welke mate is ze verbonden met een dominante etnische cultuur?
- Welke waarde heeft haar aanspraak op 'transcendentie'?

Degenaar (1987:12) waarschuwt ervoor dat een

... clear distinction between dominant culture and common culture is necessary, otherwise we easily return to the concept of Nation One with its imperialism of a particular culture without our noticing it.

De *moderne cultuur*-visie houdt in dat het proces van modernisering de integratie van culturen van gemeenschappen in een groter geheel mogelijk maakt. Degenaar stelt een aantal scherpzinnige vragen in dit opzicht. We beperken ons hier tot de volgende: 'In welke mate is de dominante cultuur van modernisering slechts een andere naam voor de succesvolle gemeenschapscultuur?'

Het derde voorbeeld in termen van 'Natie Twee' is, volgens Degenaar (1987), het idee van een *socialistische cultuur*. Dit wordt beschouwd als het prerogatief van de arbeidersklasse. Fundamenteel houdt het de vernietiging van de etniciteit in, die verantwoordelijk wordt gesteld voor

het creëren van culturele conflicten die in de plaats komen van de alles-dominerende klassenstrijd. De cruciale vraag lijkt hier te zijn: hoe kan deze benadering verzoend worden met het democratische pre-electorale proces met zijn onderhandelingen, afspraken en consensus?

De vierde en cruciale kandidaat is de opvatting van een natie die gebaseerd is op het idee van een *democratische cultuur*. Wij geloven dat alleen binnen dit model de Afrikaanse pers - in feite alle vrije, maar verantwoordelijke nieuwsbladen - een echt betekenisvolle rol in de totale ontwikkeling van de hele Zuidafrikaanse bevolking kan spelen.

DE AFRIKAANSE PERS IN EEN DEMOCRATISCHE CULTUUR

Wat houdt deze visie van een democratische cultuur in? Degenaar oppert dat de term *natie* misschien niet helemaal gepast is. Hij voegt eraan toe (1987:11):

In one sense we can still speak of nation as the congruence of culture and power, but now culture has shifted from a communal culture to a democratic culture which has, as one of its main characteristics, the accommodation of various communal cultures, but limits them in terms of the principles of democracy.

Het eigenaardige van de zaak is dat de pluralistische democratie de absolutistische claim van de nationalistische visie op een natie als een harmonie van gemeenschapscultuur en macht ontmaskert. Degenaar (1987:11) voegt eraan toe dat de taak van de democratie erin bestaat:

... depoliticize communal culture in the sense that this culture does not claim sovereignty, that is, the absolute power of the state, but relativizes itself on behalf of constitutionalism.

Bij de verwerping van de 'mythe van de natie' argumenteert Degenaar dat een doelbewuste keuze moet worden gemaakt tegen de fouten van de Franse Revolutie, die de soevereiniteit op zo'n manier aan de natie toeschreef dat volkssoevereiniteit voor absoluut werd gehouden. Als de controversiële term soevereiniteit dan toch moet worden gebruikt, stelt Degenaar (1987:12) voor dat hij zou worden gebruikt in een pluralistische context, nl. als de *soevereiniteit van gerechtigheid*. Dit brengt met zich mee dat:

... the highest political loyalty of the citizen is not owed to the nation but to justice. In this manner political responsibility is distributed over the whole of society which includes, along with the state, all associations in which individuals are involved. The task of the state is not defined by the popular will, the *volonté generale*, the common feeling of nationhood, but by the constitution formulated by representatives of all groupes.

Hier kiest Degenaar ondubbelzinnig voor grondwettelijkheid (alhoewel hij eerder in zijn verhandeling de duidelijk liberale notie van een *grondwettelijke natie* verwerpt). Het concept van natie 'has to make way for the concept of a civil society.' Waar men moet naar streven, zegt Degenaar (1987:12 - met een verwijzing naar Bernard Crick), is:

... a constitutional pluralist society based on a sense of common citizenship with mutual respect for different cultural traditions. In this dispensation the important sense of belonging is catered for both by communal cultures and a sense of common citizenship, and it can meaningfully take the place of a common national feeling.

Daarom verwerpt Degenaar de algemeen verbreide mythe van 'natievorming' en spoort hij zijn mede-Zuidafrikanen aan geen energie meer te verspillen aan pogingen een natie te 'vormen', maar beter 'to accept the shared responsibility for creating a democratic culture'. Deze zienswijze heeft directe gevolgen voor de media, vooral als politiek beleid en mediabeleid verstrengeld worden (zie De Beer, 1992).

Degenaar (1987:12) voegt daar de nood aan toe om te werken aan dringende problemen zoals politieke, sociale en economische onrechtvaardigheden:

We can indeed help to create a democratic society precisely by developing common projects in which members of various parties are involved concentrating on pressing practical problems on which we all agree: the urgent need for a growth economy, for employment, housing, education, and health services for all inhabitants.

Dit is inderdaad ook de taak van de pers, de Afrikaanse pers inbegrepen: samen met alle andere media werken aan het creëren van een echt pluralistische democratie, het aanmoedigen en ondersteunen van alle projecten die tot doel hebben het lot van alle mensen te verbeteren en alle onrechtvaardigheden te bestrijden.

Het idee van media-diversiteit in de termen van Degenaaers concepten kan daarom, ons inziens, niet verkregen worden in termen van een typisch Derde Wereld-ontwikkelingsmodel van de media, dat zijn oorsprong vindt in en positief staat ten opzichte van autoritaire begrippen en staatsinterventie. Het kan ook niet verkregen worden in termen van een vaag gedefinieerd en uiteindelijk futiel natievormingsbeleid, geïnspireerd (en gefundeerd) door de staat.

BESLUIT

We hebben de nood aan Afrikaanse nieuwsbladen (als deel van de media in het algemeen) om een civiele, pluralistische democratische maatschappij te helpen creëren, benadrukt. Uiteindelijk is het in het voordeel van heel Zuid-Afrika als de Afrikaanse pers, die eindelijk bevrijd is van haar vroegere, op uitsluiting gerichte, Afrikaanse *nasiebou* (natievorming) en van haar propagandistische erfenis uit het verleden, een kritische, maar constructieve rol kan spelen door Afrikaanse lezers op de weg te zetten van een soms weerbarstige co-existentie naar een pro-existentie (leven voor anderen) (Degenaar, 1976:22). Dan zal de deugd van dienstigheid op de voorgrond treden en de honger naar macht en controle als leidende krachten vervangen.

Wat Zuid-Afrika waarschijnlijk nodig heeft, is een model dat niet alleen ruimte laat voor een communale cultuur (d.w.z. een linguïstische, religieuze en culturele verscheidenheid), maar ook voor verantwoordelijke, onbevreesde kritiek op de bestaande machten. Ook zijn er media nodig die er niet voor terugschrikken hun eigen betwistbare ideeën over nieuwswaarden en verslaggevingspolitiek te kritiseren, maar die ook steeds waakzaam blijven om door de staat opgelegde, autoritaire natievormingsinitiatieven onder het mom van 'nationale ontwikkeling' tegen te gaan. Gegeven het veelbewogen verleden van de ontwikkelingsjournalistiek, slaat Hooyberg (1993:30) de spijker op de kop wanneer hij zegt:

In contrast to the constraining efforts to redefine journalism and media communication for Africa as developmental journalism, bringing openness to African society offers something else ...

Dit hoeft echter geen ongebreideld liberalisme met zijn verborgen monopolistische valstrikken te betekenen (Louw, 1994). Bovendien zou de verdelingzaaiende politiek van het verleden Zuid-Afrika niet blind

mogen maken voor de enorme energie die door een democratische cultuur zou kunnen worden vrijgemaakt. Die democratische cultuur zou dan echter niet belemmerd mogen worden door gelijk welke oude of nieuwe vorm van openlijke of bedekte onderdrukking (die van de 'soevereine' meerderheid inbegrepen) door middel van een van bovenaf opgelegde natievormingscampagne, die de media als kanalen gebruikt.

NOTEN

- (1) De auteurs zouden Elanie Steyn, onderzoekster aan het Instituut voor Communicatieonderzoek te Potchefstroom, willen bedanken voor haar redactionele bijdrage en hulp.
- (2) Dit artikel werd geschreven in februari en herwerkt in juni 1994. Het is een ingekorte en geactualiseerde versie van een paper naar voren gebracht op de International Division, Association for Education in Journalism and Mass Communication, Kansas City, USA, augustus 1993.
- (3) De huidige rechtse weekbladen *Die Afrikaner* en *Patriot* zijn duidelijk racistisch.

LITERATUURLIJST

- Agyemang, E. (1971) 'Freedom of Expression in a Government Newspaper in Ghana', in O. Stokke (ed.) *Reporting Africa*. New York: Africana.
- Barton, F. (1979) *The Press of Africa*. New York: Africana.
- Beukes, W.D. (red.) (1992) *Oor Grense Heen. Op Pad na 'n Nasionale Pers, 1948-1990*. Kaapstad: Tafelberg.
- Burns, Y. (1990a) 'Censorship: Past, Present and Future', *Ecquid Novi*, 11 (2): 148-160.
- Burns, Y. (1990b) *Media Law*. Durban: Butterworths.
- Capraro, I. (1994) 'Vry, Wit Pers in SA het nog net Twee Jaar', *Beeld*, 1-3-1994: 11.
- De Beer, A.S. (1989) 'The Press in a Post-Apartheid South Africa', *Ecquid Novi*, 10 (1 & 2): 141-164.
- De Beer, A.S. (1992) 'The Role of the Media in Building a Nation for a United South Africa', *Plural Societies*, XXII (1 & 2): 214-237.
- De Beer, A.S. (1993) 'Censorship of Terror and the Struggle for Freedom: a South African Case Study', *Journal of Communication Inquiry*, 17 (2): 36-51.
- De Beer, A.S. (1994) 'Baas van 'n Bontspan', *De Kat*, 9 (8): 50-53.
- De Beer, A.S. & Steyn, E. (1993a) *Towards Defining News in the South African Context: the Media as Generator or Mediator of Conflict*. Paper read at the 12th Bi-annual Convention of the World Communication

- Association (in cooperation with the Southern African Communication Association), on: Unity through Communication, Human Sciences Research Council Building, Pretoria, July 1993.
- De Beer, A.S. & Steyn, E. (1993b) 'The National Party and the Media: a Special Kind of Symbiosis', in P.E. Louw (ed.) *South African Media Policy: Debates of the 1990s*. Bellville: Anthropos.
- De Bruyn, W. (1993) 'Khulu Sibiyi Praat oor Planne vir Swart Beleggers in City Press', *Sake-Beeld*, 18-8-1993: 54.
- De Fleur, M.L. & Dennis, E.E. (1991) *Understanding Mass Communication*. Boston: Houghton Mifflin.
- De Klerk, W.J. (1990) 'The Press in a New South Africa', *Ecquid Novi*, 11 (2): 232.
- Degenaar, J.J. (1976) *Moraliteit en Politiek*. Kaapstad: Tafelberg.
- Degenaar, J.J. (1987) *The Myth of a South African Nation*. Idasa Occasional Paper n° 40. Cape Town: Idasa.
- Diederichs, P. (1993) 'Newspapers: The Fourth Estate: A Cornerstone of Democracy', in A.S. De Beer (ed.) *Mass Media for the 90s. The South African Handbook of Mass Communication*. Pretoria: Van Schaik.
- Esterhuysen, W. (1994) 'Jaar van Oorgang - maar waarheen?', *Finansies & Tegniek*, 7-1-1994: 19.
- Froneman, J.D. & De Beer, A.S. (1993) *The Afrikaans Press - Heading for Demise or a Constructive Role in a Plural Democracy?* Paper read at the International Communication Division, Association for Education in Journalism and Mass Communication, Annual Convention, Kansas City, USA, August 1993.
- Froneman, J.D. (1993a) 'SAUK se Taak lyk anders', *Woord & Daad*, Lente 1993: 25.
- Froneman, J.D. (1993b) 'Misplaaste Nasiebouery en 'n Voorskrytelikheid nie nodig', *Beeld*, 18-12-1993: 9.
- Froneman, J.D. (1993c) 'Einde van Verwoerd se Koerant', *Woord & Daad*, Herfs 1993: 25.
- Giffard, C.A., De Beer, A.S. & Steyn, E.F. (1994) 'New Media for the New South Africa', in F. Eribo (ed) *Communication and Press Freedom in Africa*. San Diego: Westview (at the press).
- Hachten, W.A. (1987) *The World News Prism*. Iowa: State Press
- Hachten, W.A. & Giffard, C.A. (1984) *Total Onslaught. The South African Press Under Attack*. Johannesburg: Macmillan.
- Harber, A. (1994) 'Quitting - While It'll Still Be Missed', *Weekly Mail*, 21-1-1994: 8.
- Hooyberg, V. (1993) 'Mass Media in Africa. From Distant Drums to Satellite', in A.S. De Beer (ed.) *Mass Media for the 90s. The South African Handbook of Mass Communication*. Pretoria: Van Schaik.
- Jackson, H. & Traynor, I. (1993) 'Blood in the Ink', *The Guardian Weekly*, 5-3-1994: 21.
- Kockott, F. (1990) 'Natal Violence. There are Few Innocents', *Rhodes Journalism Review*, 1 (1): 10-22.

- Louw, C. (1993) 'Wheels Come Off the Nat Machine', *The Weekly Mail*, 25-3-1994: 2.
- Mandela, N. (1991) 'The Media and Democracy', *Ecquid Novi*, 12 (2): 172-176.
- Mandela, N. (1994) Unpublished Address to the 43rd International Press Institute General Assembly, Cape Town, 14 February 1994.
- Mathiane, N. (1991) 'When Only Silence Reigns', *Rhodes Journalism Review*, 2 (2): 27-32.
- McQuail, D. (1989) *Mass Communication Theory*. London: Sage.
- Meldrum, W.A. (1971) *Muffled Drums. The News Media in Africa*. Iowa: Iowa State University Press.
- Owen, K. (1993) 'Judgments that Mark the Dawn of Freedom', *Sunday Times*, 19-12-1993: 24.
- Owen, K. (1994) 'Father Figures Leading Voters Back to Past', *Sunday Times*, 16-1-1994: 16.
- Qwelance, J. (1994) *Living With Intimidation*. Unpublished Paper read at the 43rd International Press Institute General Assembly, Cape Town, 6 February 1994.
- Smith, D. (1992) 'Burning the Messenger', *Rhodes Journalism Review*, 5: 12-13.
- Streek, B. (1994) 'Many Press Restrictions are Still in Force in SA', *Cape Times*, 14-2-1994: 6.
- Steyn, R. (1994) 'Newspapers Maligned', *Saturday Star*, 26-2-1994: 11.
- Tomaselli, K.G. & Louw, P.E. (eds.) (1991) *The Alternative Press in South Africa*. Bellville: Anthropos.
- Woods, D. (1991) 'In Search of Ideals of Real Freedom and Journalism', *Ecquid Novi*, 12 (2): 181-185.
- X (1993/1994) *SABC Annual Report*. Johannesburg (at the press).

De bijdragen in dit nummer zijn van:

Patrick CATTRYSSE, hoofddocent, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, Katholieke Universiteit Brussel

Arnold S. DE BEER, hoogleraar, Departement Communicatiewetenschap, Universiteit Potchefstroom, Zuid-Afrika

Johannes D. FRONEMAN, wetenschappelijk hoofdmedewerker, Departement Communicatiewetenschap, Universiteit Potchefstroom, Zuid-Afrika

Jan VAN DER VLOEDT, licentiaat Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Leuven